

К

онцепти
национализма и патриотизма
у српском
политичком дискурсу:
Средњи век, нови век,
савремено доба

Књига прва

Приредили
Смиља Марјановић-Душанић,
Александар З. Савић

*Концепции национализма и патриотизма в сербском политическом дискурсе:
Средний век, новый век, современная эпоха*

Книга первая

Прирешили

Смиља Марјановић-Душанић, Александар З. Савић
Београд 2025.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Данијел Синани,
декан Филозофског факултета

Уређивачки одбор

Бранко Бешлин, Александар Животић, Смиља Марјановић-Душанић,
Небојша Порчић, Мира Радојевић, Александар З. Савић

Рецензенти

Академик Љубомир Максимовић, САНУ
Проф. др Ђорђе Ђурић, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др Радомир Ј. Поповић, Историјски институт Београд
Проф. др Ненад Нинковић, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др Ивана Коматина, Историјски институт Београд
Доц. др Жарко Вујошевић, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др Огњен Крешин, Балканолошки институт САНУ

Лектор

Ирена Поповић Григоров

Дизајн корица

ОЦМ

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

300

ISBN 978-86-6427-338-1

ISBN 978-86-6427-339-8

Ова публикација је проистекла из научног скупа одржаног у оквиру пројекта
Concepts of Nationalism and Patriotism in Serbian Political Discourse
– *Medieval, Modern, Contemporary* (CoNatPat), који финансира
Фонд за науку Републике Србије (програм ИДЕЈЕ, бр. пројекта 7750060).

Фонд за науку
Републике Србије

САДРЖАЈ

Књига прва

- 13 | Српско колективно сећање – нека уводна опажања
(Смиља Марјановић-Душанић, Александар З. Савић)

НАСЛЕЂЕ НЕМАЊИНОГ ОТАЧАСТВА

- 29 | *Смиља Марјановић-Душанић*
Концепти национализма и патриотизма у политичком
дискурсу српског средњовековља: Теоријски оквири
- 48 | *Smilja Marjanović-Dušanić*
Concepts of Nationalism and Patriotism in the Political
Discourse of the Serbian Middle Ages: A Theoretical Approach
- 51 | *Александар З. Савић*
Novus Israel: Нацрт за историју идеје о богоизабрању код
Срба (XIII–XVI век)
- 80 | *Aleksandar Z. Savić*
Novus Israel: An Outline for a History of the Concept of Divine
Election in the Serbian Milieu (13th–16th Centuries)
- 83 | *Марија Васиљевић*
Династија као носилац идентификације:
Стари српски родослови
- 100 | *Marija Vasiljević*
Dynasty as a Carrier of Identification: Old Serbian Genealogies
- 101 | *Милош Ивановић*
Границе *Српске земље* од краја XII до средине XV века
према наративним изворима
- 123 | *Miloš Ivanović*
The Borders of the Serbian Land from the End of the
12th to the Middle of the 15th Century According to
Narrative Sources

- 125 | *Зорица Витић*
„Наш“ језик у српскословенским записима и списима XIII–XV века
- 136 | *Zorica Vitić*
“Our” Language in Serbian Slavonic Marginalia and Writings (13th–15th Century)
- 137 | *Небојша Порчић*
„За баштину, отаџбину, земљу и царство“:
Национално и патриотско у свету српских средњовековних витешких романа
- 155 | *Nebojša Porčić*
“For the Patrimony, Fatherland, Country and Realm”:
The National and the Patriotic in the World of Serbian Medieval Chivalric Romance
- 157 | *Срђан Пириваћрић*
Срби као Трибали, Далмати и Дачани:
Прилог разумевању употребе појединих античких етнонима као византијских идентитетских ознака за Србе (од половине X до почетка XIII века)
- 177 | *Srđan Pirivatrić*
Serbs as Triballi, Dalmatae and Dacians: A Contribution to Understanding the Use of Some Classical Ethnonyms as Byzantine Identifiers for the Serbs (from the Mid-10th to the Early 13th Century)
- 181 | *Невен Исаиловић*
Осећање припадности у средњовековној Босни:
Од локалног до државног идентитета
- 193 | *Neven Isailović*
The Feeling of Belonging in Medieval Bosnia:
From Local to State Identity
- 195 | *Дејан Дошлић*
Свети Гргур, бан Стефан II Котроманић и стварање регионалне кохезије у средњовековној Босни
- 203 | *Dejan Došlić*
Saint Gregory, Ban Stephen II Kotromanić and the Creation of Regional Cohesion in Medieval Bosnia

- 205 | *Александар Крстић*
Између службе „светлој коруни“ и чувања српских традиција – о идентитету Срба у Угарској у другој половини XV и првој половини XVI века
- 226 | *Aleksandar Krstić*
Between Serving the Holy Crown and Keeping Serbian Traditions – on the Identity of the Serbs in Hungary in the Second Half of the 15th and the First Half of the 16th Centuries

У ТУЋИМ ЦАРСТВИМА

- 231 | *Небојша С. Шулејић*
Улога цркве у утемељивању српског националног идентитета (XVI–XVIII век)
- 244 | *Nebojša S. Šuletić*
The Influence of the Church on the Formation of Serbian National Identity (16th–18th Centuries)
- 247 | *Јелена Илић Мандић*
Колективни идентитет(и) у Војној граници XVIII века: Студија српског случаја
- 268 | *Jelena Ilić Mandić*
Collective Identity(ies) in the 18th-Century Military Frontier: A Study of the Serbian Case
- 269 | *Исидора Точанац Радовић*
Natio nostra Illyrico-Rasciana seu Serviana:
Стварање привилегијалног идентитета Срба у Хабзбуршкој монархији
- 285 | *Isidora Točanać Radović*
Natio nostra Illyrico-Rasciana seu Serviana: The Creation of a Privileged Identity of Serbs in the Habsburg Monarchy
- 287 | *Владимир Симић*
Вера, династија и просвећеност: Патриотизам код Срба у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку
- 305 | *Vladimir Simić*
Religion, Dynasty and Enlightenment: Serbian Patriotism in the Habsburg Monarchy in the 18th Century

- 307 | *Мирослав Павловић*
О етничитету јаничара и јерлија у XVIII веку
- 321 | *Miroslav Pavlović*
On the Ethnicity of Janissaries and Local Troops
in the 18th Century
- 323 | *Марија Андрић*
Везе с коренима или интеграција: Статус херцеговачког
трговца Марка Мирковића у Венецијанској републици
XVIII века
- 338 | *Marija Andrić*
Connection to the Roots or Integration: The Status of the
Herzegovinian Merchant Marko Mirković in 18th-Century
Venetian Republic
- 339 | *Бранко Бешлин*
„И Срби и грађани“ – обликовање концепта нације
у духу политичких идеја XIX века
- 360 | *Branko Bešlin*
“Both Serbs and Citizens” – Shaping the Concept of the Nation
in the Spirit of the Political Ideas of the 19th Century
- 363 | *Радован Субић*
Између цара и књаза. Српски устанак
у Херцеговини 1875–1876.
- 377 | *Radovan Subić*
Between the Emperor and the Prince. The Serbian Uprising
in Herzegovina in 1875–1876

Књига друга

НА ПУТЕВИМА САМОСТАЛНОСТИ

- 395 | *Милош Ковић*
Прилог историји југословенске идеје: Утицај Велике
Британије на српску идентитетску политику
(до 1918. године)
- 433 | *Miloš Ković*
A Contribution to the History of the Yugoslav Idea: The
Influence of Great Britain on Serbian Identity Politics (until 1918)

- 435 | *Игор Борозан*
У служби нације: Владарски портрет у српској визуелној
култури XIX и почетком XX века
- 449 | *Igor Borozan*
In the Service of the Nation: The Ruler's Portrait in Serbian
Visual Culture of the 19th and Early 20th Century
- 451 | *Душан Фундић*
„Конова дихотомија“ и дискурси српског национализма
(с. 1890–1914)
- 468 | *Dušan Fundić*
“Kohn Dichotomy” and the Discourses of Serbian Nationalism
(с. 1890–1914)
- 471 | *Петар С. Ђурчић*
Држава, национални интерес и разумевање међународних
односа у часопису *Недељни преглед* (1908–1910):
Конзервативно виђење
- 494 | *Petar S. Ćurčić*
The State, National Interest, and the Understanding
of International Relations in the *Nedeljni pregled* Magazine
(1908–1910): A Conservative View
- 495 | *Дарко Гавриловић*
Патриотизам масона Краљевине Србије на прелому два века
- 521 | *Darko Gavrilović*
Patriotism of the Freemasons of the Kingdom of Serbia at the
Turn of the 20th Century

ЈУГОСЛОВЕНСКА ИСКУСТВА

- 525 | *Мира Радојевић*
Идентитетски проблеми српског народа у време стварања
прве југословенске државе
- 551 | *Mira Radojević*
Identity Issues of the Serbian Nation at the Time of the
Foundation of the First Yugoslav State
- 553 | *Недељка В. Бјелановић*
Ко хоће да живи нек мре, ко хоће да мре нек живи:
Родољубива књижевност младобосанаца

- 571 | *Nedeljka V. Bjelanović*
Let Die Who Wants to Live, Let Live Who Wants to Die:
Patriotic Literature of Young Bosnians
- 573 | *Слободан Владушић*
Милош Црњански и Србија
- 589 | *Slobodan Vladušić*
Miloš Crnjanski and Serbia
- 591 | *Слободан Бјелица*
Национална политика војвођанских радикала
у Краљевини СХС (1918–1929)
- 605 | *Slobodan Bjelica*
National Policy of the Vojvodina Radicals in the
Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1918–1929)
- 607 | *Александар Живојинић*
Коминтерна и црногорско национално питање (1919–1941)
- 628 | *Aleksandar Životić*
The Comintern and the Montenegrin National Question
(1919–1941)
- 629 | *Љубодраг Димић*
Интегрално југословенство
- 645 | *Ljubodrag Dimić*
Integral Yugoslavism
- 647 | *Милош Жикић*
Пробугарска пропаганда на југословенској територији
1934–1941.
- 663 | *Miloš Žikić*
Pro-Bulgarian Propaganda on Yugoslav Territory, 1934–1941
- 665 | *Борис Томанић*
Носиоци бугаризације на југословенском простору током
Другог светског рата
- 682 | *Boris Tomanić*
Carriers of Bulgarisation on the Territory of Yugoslavia during
the Second World War

- 683 | *Ијор Вукадиновић*
Популарни наратив под лупом истраживања:
Да ли је комунистички режим у Југославији спроводио
политику националне равноправности?
- 707 | *Igor Vukadinović*
Popular Narrative under the Scrutiny of Research:
Did the Communist Regime in Yugoslavia Implement a
Policy of National Equality?
- 709 | *Катарина Мићковић*
Социјалистички модернизам и (а)национални идентитет:
Српска уметност друге половине XX века
- 739 | *Katarina Mitrović*
Socialist Modernism and (A)National Identity:
Serbian Art of the Second Half of the 20th Century
- 741 | *Никола Мијатов*
Од социјализма до национализма:
Идентитети навијача у југословенском фудбалу
- 754 | *Nikola Mijatov*
From Socialism to Nationalism:
Fan Identities in Yugoslav Football
- 755 | *Михаел Анђоловић*
Српски историчари и југословенска криза
- 768 | *Michael Antolović*
Serbian Historians and the Yugoslav Crisis
- 771 | *Слободан Анђонић*
„Српски национализам“ као стигма и њена генеалогичка
- 809 | *Slobodan Antonić*
“Serbian Nationalism” as a Stigma and Its Genealogy

Исидора Точанац Радовић

Историјски институт Београд
isidora.tocanac.radovic@iib.ac.rs

*NATIO NOSTRA ILLYRICO-RASCIANA
SEU SERVIANA:*
СТВАРАЊЕ ПРИВИЛЕГИЈАЛНОГ
ИДЕНТИТЕТА СРБА У ХАБЗБУРШКОЈ
МОНАРХИЈИ*

Сажетак: Рад је посвећен утицају терминологије Привилегија Леополда I и потврда Привилегија из времена његових наследника на идентитет Срба у Хабзбуршкој монархији. Анализом речи и израза којима су описивани српски народ, православна вера и црква и праћењем њихове примене посматрано је стварање српског привилегијалног идентитета у Монархији. Називи расцијански и илирски народ, грчки обред и Источна црква грчког обреда потичу из текстова Привилегија и њихових потврда и временом су постали уобичајени у дефинисању Срба. Употребљавани су у званичној комуникацији између владара и представника државних власти са Србима. Значење тих речи и израза постало је временом део српског идентитета. У комуникацији у самој заједници Срби су користили другачији речник.

Кључне речи: Срби, Расцијани, Илири, народ, идентитет, Привилегије, Хабзбуршка монархија, XVII век, XVIII век

У јуну 1727. године у Карловцима је без одобрења и знања владара одржан један Народно-црквени сабор. Био је то одговор Срба на Деклараторију објављену у пролеће исте године. Реч је о првом у

* Рад је проистекао из истраживања у оквиру пројекта *Concepts of Nationalism and Patriotism in Serbian Political Discourse – Medieval, Modern, Contemporary (CoNatPat)*, који финансира Фонд за науку Републике Србије (програм ИДЕЈЕ, бр. пројекта 7750060).

низу законских аката којима је цар Карло VI (1711–1740) покушавао да на територијама новоосвојених хабзбуршких поседа Краљевине Србије и Темишварског Баната сузи права и слободе гарантоване православном становништву у Хабзбуршкој монархији Привилегијама Леополда I (1658–1705).¹ Уводни текст саборске представке владару садржи упрошћену хронологију објављивања и потврде Привилегија и у њему, између осталог, пише:

За које Милостивнејшим допуштениама от авустнејшаго, блаженіе памети, славнејшаго Леополда равно римскаго имератора и угарскаго краља, господина родитеља и антицесора, пресветлаго величества вашего важдејенејшаго; восточне цркве грчаскаго закона, клеру и свему народу нашему илирико расцианскому или сервианскому, благодетејше издатими, и чрез авгуснејшаго равно римскаго императора и краља унгарскаго Јосифа прваго, срећнејшаго спомена, Милостивими потврженими привилегиамаи.²

У стилу тадашњег начина обраћања владару Сабор је, уз понизно поклоњење, изразио немалу тугу зато што су „от Величества вашег пресветлаго, новоизабраному и постављеному восточне цркве грчаскаго закона архиепископу и митрополиту нашему Мојсеу Петровићу“, путем Дворског ратног савета и Дворске коморе издате и послате одлуке које Сабор сматра увредљивим, а које се односе „на поменутога архиепископа и на сав народ општих наш, грчаскаго закона илирико расцианских или сервианских“. Народно-црквени сабор је у тексту представке учестало користио израз Источна црква грчког обреда у опису православне цркве и вере. У тексту на српскословенском језику писало је *Васѣйочна црква їрчаскаїо закона*, а у преводу представке на латински језик *Orientalis ecclesia graeci ritus*. Народ је доследно називан илирско-расцијанским или српским. Када је било потребно нагласити јединство свештенства и народа у свим областима Монархије у којима су Срби живели, употребљен је опис *васѣйочне цркве їрчаскаїо закона клер и вас народ наш илирико-расциански или сервиански*, односно *Orientalis Ecclesiae graeci ritus Clero & Universa Natio Nostra Illyrico=Rasciana seu Serviana*.³

1 Више о Сабору од 1727. године видети у: И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори (1718–1735)*, Београд 2008, 136–138.

2 А. Хацић, Два прилога из г. 1727. за повесницу нашег народа, *Лейтойис Майишце српске* 124 (1880), 153.

3 Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (АСА-НУК), фонд Митрополитско-патријаршијски архив А (МПА „А“), 1727/166; А. Хацић, Два прилога из г. 1727, *Лейтойис Майишце српске* 124 (1880), 153–156; 125 (1881), 112–130.

Изрази и речи који се налазе у саборској представи из 1727. године потичу из текстова Привилегија Леополда I и текстова потврда из времена његових наследника. До одржавања Сабора 1727. године значење тих израза и речи постало је саставни део привилегијалног српског идентитета у Хабзбуршкој монархији.

Идентитет Срба у Хабзбуршкој монархији одредили су вера коју су исповедали, језик којим су говорили, културни обрасци и традиција које су неговали те територија на којој су живели. Највећим делом Срби су живели у хабзбуршкој Краљевини Угарској и на простору Војне крајине. Православна вера и црквена организација која их је окупљала, позната под каснијим називом Карловачка митрополија, биле су најјачи кохезивни елементи српске заједнице у Монархији. У очувању српског идентитета и посебно у опстанку те етничке и верске заједнице значајну улогу имале су одлуке које је цар Леополд I доносио у време Бечког рата (1683–1699). Он је током и после Велике сеобе посебним дипломама објављеним између 1690. и 1695. године, познатим под именом Привилегије, гарантовао Србима одређене слободе и права. Као верницима Православне цркве, Србима су била јемчена привилегијална права која друге некатоличке заједнице у Хабзбуршкој монархији тада нису имале.⁴ Несумњиво најзначајнија одредба Привилегије од 21. августа 1690. године, понављана и у каснијим владарским дипломама, односила се на слободу јавног исповедања православне вере и право на употребу старог, то јест јулијанског календара, према коме се одвијала литургијска година у Православној цркви.⁵

4 Више о Привилегијама Леополда I, околностима у којима су донете, слободама и правима које су тада гарантоване Србима видети у: I. Točanac Radović, *The Great Migration of Serbs and the Question of the Serbian Ethnic and Religious Community in the Habsburg Monarchy, Migrations in the Slavic Cultural Space. From the Middle Ages to the Present Day*, ed. Z. A. Brzozowska – P. Kręzel – I. Lis-Wielgosz, Łódź 2022, 21–22; И. Точанац Радовић, *Етничка и верска заједница у Привилегијама хабзбуршких владара (1690–1743): Срби – Расцијани – Илири, Државно-правни оквири и осећање припадности. Српски колективни идентитети у новом веку*, аутори Б. Бешлин – И. Точанац Радовић – Ј. Илић Мандић – М. Андрић, Београд 2024, 43–46. Текстови Привилегија и њихових потврда на латинском језику објављени су у: Ј. Радонић – М. Костић, *Српске привилегије од 1690 до 1792*, Београд 1954. Савремени превод Привилегија и њихових потврда, који је на основу потврде Марије Терезије из 1743. године начинио Дарко Тодоровић, објављен је у: Д. Давидов, *Српске привилегије царској дома хабзбуршкој*, Нови Сад – Београд 1994, 89–107.

5 Поменута одредба из Привилегије од 21. августа 1690. године гласи: „Ut juxta Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Rascianorum Consuetudinem, ac Normam veteris Calendarii libere conservemini, et prout hactenus, ita deinceps a nullis Ecclesiasticis, vel Saecularibus Statibus ulla afficiamini molestia (Да се слободно држите рас-

Срби су Привилегијама били дефинисани као посебна верска и етничка група, као српска нација православне вере. То им је онемогућило да се уклопе у постојеће оквире угарског сталешког друштва, које није познавало нације одређене вером коју исповедају. У угарско друштво Срби су могли да уђу само као припадници неког од staleжа – свештенства, племства или грађана из слободних краљевских градова. Ти staleжи су истовремено чинили феудалну угарску нацију. Привилеговани статус једне некатоличке верске и етничке заједнице представљао је до тада незабележен случај у Монархији. Неминовно, то је доводило до честих сукоба између Срба који су бранили своја привилегијална права и угарских staleжа који су их оспоравали. Привилегије Леополда I, објављене деведесетих година XVII века, одредиле су правни и политички положај српског народа у Хабзбуршкој монархији до седамдесетих година XVIII века и реформе коју је спровела Марија Терезија (1740–1780) у Карловачкој митрополији.⁶

Осим права, слобода и заштите, које је владар Привилегијама гарантовао српској православној заједници у Хабзбуршкој монархији, тим дипломама је постављен и основ њене комуникације са државом. Привилегијама је одређен начин на који су дворске канцеларије у Бечу описивале и дефинисале српску заједницу и њену црквену организацију, које речи и изразе су користиле. Речник хабзбуршке администрације о Србима заснован крајем XVII века није се много мењао током XVIII века. У обраћању Двору Срби су себе представљали речима и изразима из Привилегија. У међусобној комуникацији у самој заједници често су употребљавали другачије речи и изразе.

Хабзбуршка терминологија о Србима формулисана је у Привилегијама Леополда I објављеним између 1690. и 1695. године. Допуна је унета текстом којим је Јосиф I (1705–1711) потврдио Привилегије 1706. године. Од времена доласка на власт Карла VI уведени су још неки изрази и речи у опису Срба које је користила хабзбуршка администрација, а који нису потицали из текстова Привилегија и њихових потврда. Те нове речи и изрази су, са терминологијом Привилегија, у време Марије Терезије постали уобичајени у начину на који су државне власти дефинисале Србе. Улогу у широкој примени терминологије која је постала званична у опису српског народа и Пра-

цијанског обичаја Источне цркве грчког обреда, као и норме старог календара, те да вам и надаље, као и досад, ниједан staleж ни црквени ни световни не може чинити никакве неприлике“). Видети у: Радовић – Костић, *Српске привилегије*, 24; Давидов, *Српске привилегије*, 94.

6 Тоџанац Радовић, *The Great Migration of Serbs*, 21–25; иста, *Етничка и верска заједница*, 46.

вославне цркве, и у службеној и у ванслужбеној комуникацији, имали су подједнако хабзбуршке царске и краљевске канцеларије, као и представници Срба.

Цар Леополд I је почео да се обраћа народима који су живели јужно од Саве и Дунава у време Бечког рата када се поражена османска војска повлачила, а хабзбуршка освајала Угарску 1686. и 1687. године. Позивајући на устанак народе који су живели под османском влашћу, владар је истицао заједништво хришћанских народа. Тако је Заштитним писмом, објављеним преко Дворске тајне канцеларије 6. септембра 1687. године, позвао становништво у Босни на устанак против „турске тираније“, обећавајући му своју заштиту и поштовање свих права и слобода. То становништво је назвао општим именом хришћани (*Christiani*).⁷ Прецизна одредница верске или етничке припадности становништва које је живело на територијама на које је претендовао хабзбуршки владар није била важна у рату који је представљан као бој хришћанства и ислама. Такво схватање потврђују и два документа из априла 1690. године, из периода који је наступио после пораза хабзбуршке војске код Качаника и њеног повлачења из Србије, а које је, између осталог, подстакло и Велику сеобу Срба. Док је Велика сеоба трајала и српско православно становништво масовно бежало пред османском војском склањајући се ка северу, ка Сави и Дунаву, Леополд I је позвао балканске народе да обнове устанак против османске власти. Тај позив, тзв. Инвита-торија (*Litterae invitatoriae*), и посебно писмо упућено патријарху Арсенију III Чарнојевићу (1672–1706) објављени су преко Дворске тајне канцеларије у Бечу истог дана, 6. априла 1690. године. Верска припадност народа Балкана у тексту Инвитаторије означена је општим именом хришћани (*Christiani*), а у писму патријарху говори се о на-претку „хришћанске ствари“ (*rei Christianae*). Леополд I је позвао на устанак хришћанске народе у Албанији, Србији, Мезији, Бугарској, Силистрији, Илирији, Македонији и Рашкој. Етничка припадност појединачних хришћанских народа који су живели у тим областима није била истакнута.⁸ Ни у заштитним писмима Леополда I станов-ништву Македоније, од 26. априла, и становништву Бугарске, Србије, Македоније и Албаније, од 31. маја 1690. године, не наводе се етичке одреднице већ само то да владар даје заштиту онима који су њему и светој хришћанској вери наклоњени (*qua nobis sanctaeque religioni christianae affectos*).⁹

7 С. Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века* II, Београд 1990, 24–25.

8 Радонић – Костић, *Српске привилегије*, 19, 26–27.

9 Ј. Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909, 52–53, 56–57.

Одредницу хришћани, као општу карактеристику балканских народа које је позвао на устанак, Леополд I је у наредном обраћању заменио другом која се односила на одређену конфесију и увео је прецизну одредницу етничке припадности народа пред којим наступа као легитимни владар. Дипломом, коју називамо Прва привилегија, објављеном преко Дворске тајне канцеларије 21. августа 1690. године, почело је обликовање хабзбуршке терминологије о Србима, њиховој вери и цркви. У тексту те дипломе Православна црква је названа Источном црквом грчког обреда (*Orientalis Ecclesia Ritus Graeci*). Српски народ је називан Расцијанима, односно заједницом грчког обреда и народа расцијанског (*Communitas ejusdem Graeci Ritus, et Nationis Rascianorum*). Титула коју је владар признавао патријарху Арсенију III у време издавања те дипломе била је архиепископ расцијански Источне цркве грчког обреда (*Orientalis Ecclesiae, Ritus Graeci Rascianorum Archi-Episcopus*). У тексту се употребљавају изрази народ и језик расцијански (*Natio et Lingua Rasciana*), расцијански свештеници (*rasciani sacerdotes*). Исте речи и изрази налазе се, такође, у Заштитној дипломи Леополда I од 11. децембра 1690. и у Другој привилегији од 20. августа 1691. године. Обе дипломе је објавила Угарска дворска канцеларија.¹⁰

У тексту Треће привилегије, која је била објављена преко Угарске дворске канцеларије 4. марта 1695. године, први пут је у опису народа коме је диплома намењена употребљен и придев српски. Према начину на који се користи у тексту нема сумње је да је то био синоним за придев расцијански. На првом месту где се помиње патријарх Арсеније III наведена је његова титула архиепископ српски грчког обреда (*Servianorum Graeci Ritus Archi-Episcopus*). Леополд I је даље упозорио да неки покушавају да наведеног архиепископа и народ српски (*praemissum Archi-Episcopum, et Populum Servianum*) узнемире у вршењу њиховог прадедовског обреда, да је довољан број породица расцијанског или српског народа (*Rasciani seu Serviani Populi... Familiae*) примљен у његово подаништво из јарма турског сужањства и друго.¹¹

Грчки обред (*graeci ritus*) као назив за православну веру усталио се у хабзбуршкој администрацији у време Леополда I. Следствено томе, израз Источна црква грчког обреда (*Orientalis Ecclesia Graeci Ritus*) постао је званично име Православне цркве у Хабзбуршкој

10 Радонић – Костић, *Српске привилегије*, 23–24, 49–53; Точанац Радовић, *Етничка и верска заједница*, 48–50.

11 Радонић – Костић, *Српске привилегије*, 53–56; Точанац Радовић, *Етничка и верска заједница*, 50–51.

монархији. Ти изрази се јављају спорадично у изворима о Србима у Угарској из времена објављивања прве две Привилегије, да би се њихова употреба касније проширила и одржала током наредног века. Тако су, на пример, у једној истрази која је спроведена у Јегри 1690. године против оних који су одбацили унију, испитаници православне вере називани скраћеним називом Грци. Испитивани су тада Јеграни *Nicolaus Graecus*, *Sabo Greacus* и *Thomas Greacus*. Током испитивања они нису имали потребу да своју православну веру дефинишу на неки посебан начин већ су једноставно изјавили да признају духовну власт патријарха, а не папе.¹²

Синтагме грчки обред и Источна црква грчког обреда логично су упућивале на онај део хришћанског света који је после Великог раскола 1054. године задржао византијски, то јест грчки обред у богослужењу. За православно становништво то су били много прихватљивији изрази од назива расколници или шизматици, који је до тада учестало употребљаван у држави у којој је римокатоличка вера била доминантна. Тако су Угарска дијета од друге половине XV века, а Хрватски сабор од прве половине XVII века користили искључиво назив *Schismatici* за православно становништво. Хрватски сабор је користио и израз *Schisma Graeca* за православну веру и *Schismatici Graecorum* за становништво.¹³ Прихватање и ширење привилегијалне терминологије допринело је томе да, на пример, хрватски бан Адам Баћањи у једном документу из 1697. године братство манастира Лепавина назове Редом Светог Василија грчког обреда (*Ordo St. Basiliis Graeci Ritus*), а не калуђерима шизматичима, како је то раније било уобичајено.¹⁴

Данас преовлађујући назив за православну веру на страним језицима – ортодоксна (нем. *Orthodoxer Glaube*, енг. *Orthodox faith*, фр. *Foi orthodoxe*, ит. *Fede ortodossa*) био је резервисан за римокатоличку веру, која је називана *Orthodoxa [Catholica] Fide*.¹⁵ Занимљиво је, ипак, да је у обраћању цариградском патријарху Калинику VII 1687. године, с молбом да подстакне народе Балкана на устанак против османске власти, Леополд I у опису тих народа користио назив ортодоксни, а начин употребе указује на то да реч не значи римокатолички. У том тексту је истакао да владар и патријарх треба заједно да обезбеде олакшање за цео правоверни или православни народ

12 С. Гавриловић – И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века I*, Београд 1987, 60–62.

13 *Corpus Decretorum Iuris Hungarici I*, Budae 1844, 221, 279; *Zaključci Hrvatskog sabora I*, 1631–1693, Zagreb 1958, 1, 2, 4, 5–7.

14 АСАНУК, МПА „А“, 1697/53.

15 *Zaključci Hrvatskog sabora IV* (1735–1743), Zagreb 1964, 25, 301–302, 415.

(*totius orthodoxi populi*), између осталог, пружајући руку будуће среће за којом жуди цело хришћанство (*a tota christianitate desideratae*). Цар је молио цариградског патријарха да подстакне хришћанске народе (*nationes christianas*) да што пре узму оружје у руке и уз царску помоћ се ослободе јарма неверних варвара. Тиме је још једном нагласио потребу заједништва свих хришћана.¹⁶

Грчки обред као назив за православну веру појављује се и у документима Млетачке републике у XVII и XVIII веку. То посредно сведочи да је његова употреба била распрострањена. Млетачке власти су означаваале верски идентитет православних трговаца изразима *mercante di rito greco* или једноставно *mercante greco*. Скраћени назив *Greco/Greci* постао је временом уобичајена верска одредница за православне који су боравили у Венецији.¹⁷

У процесу прихватања назива грчки обред и Источна црква грчког обреда као званичних у хабзбуршкој администрацији улогу су имали и Срби. Синтагма *Наша свети́а црква васи́очна і́рчаскаіо закона* наведена је у молби којом су се представници свештенства и народа окупљени на Сабору у Београду у јуну 1690. године обратили Леополду I да Српској цркви и народу потврди права која су имали у Османском царству. Та молба, састављена на српскословенском језику, била је касније предложак за Прву привилегију од 21. августа 1690. године.¹⁸ На Двору у Бечу предао ју је јенопољски епископ Исаија Ђаковић са једном представком на латинском језику. У тексту те представке из јула 1690. године патријарх Арсеније III наведен је са титулом *Orientalis ecclesiae Graeci ritus Rascianorum archiepiscopus*, православна вера називана је *Graeci ritus*, а Срби *Graeci ritus Rasciani*.¹⁹ Патријарх Арсеније III је у преписци са Србима наредних година користио називе *Свети́а црква васи́очнаіо і́равославија* и *Васи́очнаја нашаја і́реческаіо закона црков*. Придев православни у то време није често употребљаван.²⁰

Преовлађујући назив за Србе у Привилегијама Леополда I био је расцијански народ, а Хабзбурговци су га преузели са речником угарске краљевске администрације. Називи Расцијани (*Rasciani*) и

16 Радонић, *Прилози за историју Срба у Ујарској*, 37–39.

17 Више о томе видети у: М. Андрић, *Између идентитета и правног положаја: трговци са османског Балкана у Венецији, Државно-јавни оквири и осећање припадности. Српски колективни идентитети у новом веку*, аутори Б. Бешлин – И. Точанац Радовић – Ј. Илић Мандић – М. Андрић, Београд 2024, 28–34.

18 К. Суботић, *Уговори између Леополда I и српског народа, Лейойис Мајице српске* 184 (1895), 8.

19 Радонић – Костић, *Српске привилегије*, 21–23.

20 Г. Витковић, *Споменици из будимској и јешћанској архива* I, Београд 1872, 2, 4.

Раци (*Razy*) појављују се у угарским изворима спорадично од краја XII века. Изведени су из имена Рашка, како је називана област средњовековне српске државе. Њихова употреба се постепено ширила, да би после пада српске државе под османску власт, преовладала као име за Србе.²¹ Називи *Räzen* или *Rasciani* чести су у изворима хабзбуршког и угарског порекла од седамдесетих година XVII века, а посебно у време Бечког рата.²² После објављивања прве Привилегије 1690. године у званичним документима које су издавале централне установе, међу којима Дворски ратни савет, Угарска дворска канцеларија и Дворска тајна канцеларија Срби су доследно називани Расцијанима (*Rasciani, communitas Rasciana, Gens Rasciana, regis militantis Rascianis, Rascianorum capitaneus*).²³

Патријарх Арсеније III и гроф Ђорђе Бранковић користили су у својим препискама на латинском језику оба назива, и Расцијани и Срби. У молби владару да потврди посвећене епископе 1694. године патријарх је народ назвао *Populus Servianus*, а у молби грофу Етингеру из 1698. године *Natio Rasciana*. У преписци на српскословенском језику гроф Бранковић је народ називао *словеносербским*, а веру *ѡравославном*.²⁴

Осим Срба, у Хабзбуршкој монархији је живела још једна велика православна заједница, коју су у време Леополда I чинили Румуни у Ердељу, а после 1718. године и они у Банату. У званичним документима какав је, на пример, био један царски декрет из 1701. године о верским питањима, та заједница је названа *Valachis Graeci Ritus*, односно Власи грчког обреда. Уобичајено име за Румуне у Хабзбуршкој монархији било је Власи, као што је за Србе било Расцијани.²⁵

Треба истаћи да је назив Власи употребљаван и за Србе у Славонији, према посебном, тзв. влашком статусу које су имали као граничари на основу Влашких статута (*Statuta Valachorum*) Фердинанда

21 Више о појави, ширењу и употреби назива Раци и Расцијани за Србе у Угарској видети у: М. Динић, О називима средњовековне српске државе – Славонија, Србија, Рашка, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 32 (1966), 30–34; Ј. Калић, Назив „Рашка“ у старијој српској историји (IX–XII век), *Зборник Филозофског факултета XIV/1* (1979), 89–91; С. М. Ђирковић, *Rasciani regales* Владислава I Јагелонца, *Зборник за историју Мајнице српске* 1 (1970), 78–82.

22 Бројне примере употребе назива Раци и Расцијани за Србе од седамдесетих година XVII века видети у: Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској* II, 12 и даље.

23 Радонић, *Прилози за историју Срба*, 59–63, 73, 77, 86–87.

24 Ј. Радонић, *Прилози историји Срба у Угарској крајем XVII и поч. XVIII века, Лешојис Мајнице српске* 223 (1904), 203–204; исти, *Прилози за историју Срба у Угарској*, 74–78, 91–94.

25 АСАНУК, МПА „А“, 1701/62.

II из 1630. године.²⁶ Хрватски сабор је Србе доследно називао Вла-сима (*Valachi, Uallachi*).²⁷ Првих година после Велике сеобе државне власти су правиле разлику између Срба који су у Славонији живели одраније и оних који су се доселили током и после 1690. године, упо-требљавајући за њих различита имена Власи и Расцијани. Тако је, на пример, Леополд I 1691. године ослободио своје поданике *Valachos et Rascianos, nec non iisdem aggregatos Croatas* на простору између Саве и Драве од свих дажбина, десетка и работе.²⁸

Иако је у време смрти Леополда I 1705. године привилегијална терминологија била у употреби у званичној комуникацији Двора са Србима, коришћење увредљивих назива за православно стано-виштво било је и даље широко распрострањено. Тај проблем је 1706. године истакао патријарх Арсеније III у својој обимној молби новом владару Јосифу I да потврди Привилегије. Захтевао је да се за српско становништво не користи презрив назив шизматици већ да се на-зива правим и уобичајеним именом – Источне цркве обреда грчког католичанског православним (*orientalis Ecclesiae ritus graeci catholicae orthodoxae*).²⁹

У одговору на патријархову молбу, кардинал Леополд Колонић, тада примас Угарске, саставио је 1706. године обиман елаборат у коме је изнео новом владару Јосифу I своје мишљење о Привилегија-ма и начину на који их треба потврдити. У том тексту Српску цркву назива *Graeci Ritus Ecclesia*, српски народ *Populus Rascianus*, а Арсе-нија III титулише *Patriarcha Rascianorum*. Он, међутим, више пута Србе назива и шизматичима (*Scismatici*). Па су тако шизматици срп-ски свештеници (*sacerdotes Rascianos, id est Schismaticos*), правосла-вни који зависе од патријарха (*Graeci ritus id est Schismaticos*), а народ неколико пута назива *Rasciani Graeci ritus seu Schismatici*.³⁰ Као пред-ставник високог римокатоличког свештенства, кардинал Колонић је

26 Више о томе видети у: Р. Л. Веселиновић, Срби у Хрватској у XVI и XVII веку, *Историја српског народа* III/1, ур. Р. Самарџић, Београд 1994², 471–473; В. С. Да-бић, Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века, *Зборник о Србима у Хрватској* 6 (2007), 20–21.

27 *Corpus Decretorum Iuris Hungarici* I, 221, 279; *Zaključci Hrvatskog sabora* I, 1, 2, 4, 5–7.

28 Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској*, 68–69.

29 Тај захтев патријарха Арсенија III гласи: „Ut non despectuosa schismaticorum appellatione iniuriose afficiamur, sed vero et usitato orientalis Ecclesiae ritus graeci catholicae orthodoxa nomine titulemur“. Видети: Радонић, *Прилози историји Срба*, 216; Р. М. Грујић, *Како се постојало са српским молбама на двору ћесара австројугословенске године животи патријарха Арсенија III Чарнојевића*, Нови Сад 1906, 57; Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској II*, 695.

30 Грујић, *Како се постојало са српским молбама*, 45–73; Гавриловић, *Извори о Ср-бима у Угарској II*, 687–706.

био противник Привилегија и сматрао је да оне представљају директно кршење IX канона Четвртог латеранског концила из 1215. године. Према том канону, у једној дијецези не могу бити два свештеника, а то је тумачено тако да на једној територији може постојати само једна црквена организација, и то Римокатоличке цркве.³¹ Потврдом епископа које је хиротонисао патријарх Арсеније III, цар Леополд I је путем Привилегије 1695. године потврдио и православну црквену организацију у Хабзбуршкој монархији. То је било у супротности са поменутом одлуком Латеранског концила. Своје противљење Привилегијама Колонић је изразио ставом да су оне изричито противне римокатоличкој вери, да су само шизматичима од користи и да отежавају да се српски народ сједини са Римском црквом.³²

О патријарховом захтеву у вези с начином именовања Срба, кардинал је дипломатски одговорио да је воља владара да се српски народ, и црквеног и световног сталежа, ни на који начин не вређа и да се зато може одредити да се у свим писаним документима не називају шизматичима већ припадницима Источне цркве грчког обреда. Очекивано, Колонић се посебно задржао на изразу *catholico orthodoxa* који је патријарх навео у синтагми пожељној за означавање православних. Свесно пренебрегавајући чињеницу да је патријарх Арсеније III тај израз употребио у зачењу католичанског, то јест васељенског православља, онако како се он уобичајено тумачи и користи у Православној цркви,³³ кардинал га је искористио у значењу римокатоличке вере и црквене организације. Зато је и истакао да, уколико заиста желе да се називају католицима, Срби прво морају да изјаве да су заиста католици (*Catholici*), намерно изостављајући назив *Romano* из уобичајеног назива *Romano Catholici*. Цинично је изјавио да треба проучити кога Света римска црква (*Sancta Romana Ecclesia*), њени сабори и свети канони називају шизматичима јер би се на тај начин видело да тако називају оне који су се од праве Римске цркве одделили (*quod significant separatos a vera Romana Ecclesia appellat*). И на крају је закључио да то питање није у надлежности владара већ црквених сталежа на чију делатност владар не жели да утиче.³⁴

31 Веселиновић, Срби у Хрватској, 468.

32 „Taliter directe opposita Romano – Catholicae Religioni ac tendentia etiam de futuro in manutentionem Schismaticis et nunquam reunionis Pristinæ a qua defecit sua Materi Sanctae Ecclesiae Romanae gentis Illyricae seu Rascianorum“. Видети у: Грујић, *Како се њосиуило са српским молбама*, 19, 57; Гавриловић, *Извори о Србима у Ујарској II*, 695.

33 Више о томе видети: Градимир М. Маџаревић, *Католичанска црква, Енциклопедија љавославља II*, Београд 2002, 968; исти, *Православље, Енциклопедија љавославља III*, Београд 2002, 1528–1531.

34 Грујић, *Како се њосиуило са српским молбама*, 20, 57–58; Гавриловић, *Извори о Србима у Ујарској II*, 695.

У тексту елабората о молби патријарха Арсенија III, кардинал Колонић је употребио још једно име за Србе. Назвао их је илирским племеном – *Gens Illyrica* и *Gens Illyrica seu Rasciana*, а српски језик је описао као *Lingua Illyrica*. Била је то назнака промена у хабзбуршкој терминологији о Србима.

Традиција Хабзбуршке монархије налагала је да нови владар потврди привилегијалне дипломе свог претходника путем дворских канцеларија које су дипломе првобитно објавиле. Јосиф I је, стога, на молбу патријарха Арсенија III и народа, 1706. године потврдио привилегијалне дипломе, а тиме и привилегијална права која је његов отац цар Леополд I дао Србима. У тексту потврде Привилегија преко Дворске тајне канцеларије 7. августа 1706. године уводи се нова реч у опису Срба – Илири, као синоним за већ устаљене називе. Српски народ је назван племеном и народом илирским или расцијанским (*Gentis et Populi Illyrici, sive Rasciani*), племеном илирским (*Gentem Illyricam*) и само Илирима (у облику *Illyricorum*). У потврди Привилегија преко друге канцеларије, Угарске дворске, од 29. септембра 1706. године, међутим, није било измена терминологије у односу на речник Леополдових Привилегија. У тексту потврде новог владара учестало се користе придеви расцијански и српски, док илирског нема. Српски народ означен је као „расцијанско племе и народ српског имена“ (*Gentis Rascianae, Populique Serviani Nominibus*). Даље у тексту користе се изрази: *Gentis et Populi Rasciani Ritum, gentis seu populi Rasciani*. Званично призната титула Арсенија III у то време била је архиепископ Источне цркве грчког обреда и расцијански патријарх (*Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Archi-Episcopus, et Rascianorum Patriarcha*) и она се као таква наводи у потврдама преко обе канцеларије.³⁵

Од 1706. године израз илирски народ почео је да улази у званичну употребу као синоним за српски народ. У ширем изворном значењу израз се односио на имагинарни концепт античког наслеђа међу словенским народима на Балкану. Идеја о илирској нацији, као великој словенској заједници заједничког порекла, појављује се још у XVI веку коришћењем термина *Lingua Illyrica*.³⁶ Током Бечког рата, када је после освајања Београда 1688. године хабзбуршка војска започела ослобађање балканских хришћана од османске власти, идеја о илирској нацији постала је актуелна. Један од њених заговорника био је

35 Радонић – Костић, *Српске привилегије*, 25–31, 48–58; Точанац Радовић, Етничка и верска заједница, 59–65.

36 Опширније о идеји илирске нације у XVI и XVII веку и прихватању те идеје међу Србима видети у: В. Симић, *За љубав отаџбине. Патриотије и патриотизам у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад 2013, 380–407.

граф Ђорђе Бранковић, који се често титулисао као наследни илирски деспот. Илирија је била наведена међу областима за које је Сабор у Београду 1690. године тражио потврду и заштиту права Православне цркве и народа. Патријарх Арсеније III је, такође, у својој титули додавао да је патријарх целог Илирика или источног Илирика.³⁷

Иако се илирски народ не помиње у Привилегијама, Илирик је наведен међу областима за које је Леополд I објавио Привилегију од 20. августа 1691. године. Од потврде Привилегија Јосифа I израз илирски народ улази у терминологију о Србима. Срби су у том периоду почели да га користе у комуникацији са владаром и представницима државних власти, иако су себе још увек чешће називали Расцијанима и расцијанским народом. Тако су се, на пример, 1708. године подносиоци молбе осијечком генералу Кројцу да, после смрти Исаије Ђаковића, за новог митрополита препоручи славонског епископа Софронија Подгоричанина потписали као *Ritus Graeci Gens Rasciana*. Крајем исте године, одлука о ангажовању агента у Бечу потписана је речима: *Ad servitia paratissimi Gentis Illuricae Graeci Ritus Status et Ordines*. С друге стране, у документима састављаним на српскословенском језику, као што су то били закључци са првог Народно-црквеног сабора одржаног у манастиру Крушедол у јануару 1708. године, употребљаван је назив *народ словеносрбски*.³⁸

Током владавине Карла VI и Марије Терезије није било промена у привилегијалној терминологији о Србима. У њиховим потврдама Привилегија преко Дворске тајне канцеларије 1713, односно 1743. године, у опису народа користи се придев илирски, уз расцијански и српски. У текстовима тих потврда, осим назива *Populo et Natione Rasciana*, *Gens Rasciana*, налазе се и *Gentis Illyricae, seu Rascianae*; *Gentis et Populi Illyrici sive Rasciani*; *Gentis Illyricae, Populo Illyrico*. У потврдама Привилегија преко Угарске дворске канцеларије 1713. и 1743. године користила се устаљена терминологија Леополдових привилегија и потврде Јосифа I преко исте краљевске канцеларије – *Gentis et Populi Rasciani; totius Gentis Rascianae, Populique Serviani*. У свим текстовима потврда православна црква називана је *Orientalis Ecclesia Graeci Ritus*.³⁹

37 Витковић, *Сјоменици I*, без пагинације; Суботић, *Уговори*, 9; Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској*, 43–45, 50; М. Југовић, *Титуле и потписи архиепископа и патријарха српских, Бојословље 9* (1934), 265–266. О илиризму грофа Бранковића и патријарха Арсенија III видети такође: Z. Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008, 319–324.

38 АСАНУК, МПА „А“, 1708/116; С. Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века III*, Београд 2003, 122–126, 209.

39 Радонић – Костић, *Српске привилегије*, 33–42, 58–70, 76–82; Точанац Радовић, *Етничка и верска заједница*, 66–78.

У време Карла VI терминологија Привилегија и њихових потврда била је у широкој употреби. Међутим, у званичним документима је све чешће изостајао придев српски у опису народа. Приметно је, такође, да се двадесетих година XVIII века придев илирски све учесталије самостално користио да се у званичној комуникацији означи српски народ. То је била последица освајања Србије и других области на Балкану током рата против Османског царства 1716–1718. године. Својим ратним успесима Хабзбуршка монархија је тада захватила делове старог Илирика.⁴⁰

У истом периоду полако се у употребу уводи још једна одредница за православно становништво, која није потицала из Привилегија или њихових потврда. Нови назив несједињени (*non uniti*) био је у директној вези са појачаном унијатском активношћу, пре свега на територији Славоније и Хрватске, као и у источном делу Угарске на простору Арадске епархије. Коришћењем тог израза начињена је разлика између оних који су напустили православну и прихватили грко-католичку веру, то јест унију (*Graeci ritus uniti; cum Ecclesiae Catholica Uniti*) и оних који нису (*Graeci ritus non uniti, Graeci ritus schismatici*).⁴¹ Двадесетих година XVIII века у изворима се понекад појављује израз *Graeci non uniti Ritus* у опису српског народа, свештенства или цркве. У каснијем периоду овај израз почиње да се користи све учесталије.⁴²

У званичној комуникацији владара, дворских канцеларија и представника власти са Србима употребљавани су сви изрази из текстова Привилегија и њихових потврда. Тако је, на пример, 1728. године владар посебном дипломом потврдио Мојсија Петровића (1718–1730), *Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus ArchiEpiscopum et Rascianorum Mitropolitam Carlovicensem*. Православна црква је у тексту названа *Graeci ritus Orientalis Ecclesia Nationis Illyricae, seu Rascianae*, а српски народ *Graeci Ritus Populus; Populus Rascianus; Populus Graeci Ritus Rascianum*.⁴³ У извештају са Народно-црквеног сабора 1731. године, комесар генерал Локатели обавестио је владара да су *venerabili Clero*

40 Р. Л. Веселиновић, Србија под аустријском влашћу 1718–1739, *Историја српског народа* IV/1, ур. С. Гавриловић, Београд 1994², 106–162.

41 *Corpus Decretorum Iuris Hungarici*, II, 137, 174; *Zaključci Hrvatskog sabora*, IV, 1735–1743, Zagreb 1964, 104, 115–116.

42 АСАНУК, МПА А, 1727/154, 1731/313.

43 АСАНУК, МПА „А“, 1728/197; фонд Збирка повеља и диплома, 105. На Народно-црквеном сабору одржаном 1726. године после смрти карловачког митрополита Вићентија Поповића, београдски митрополит Мојсије Петровић био је изабран и за карловачког. Карло VI га је потврдио тек 1728. године. Више о томе видети у: Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 157–159.

et I[lllyrici] Nationi O[rientalis] E[cclesiae] graeci ritus, према својим овлашћењима, изабрали новог архиепископа и митрополита карловачког после смрти Мојсија Петровића. Био је то арадско-јенопољски епископ Вићентије Јовановић.⁴⁴ Потврђујући новоизабраног митрополита Павла Ненадовића 1750. године, Марија Терезија је навела његову титулу у облику *Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Illyricae, seu Rascianae gentis Archi-Episcopo & Metropolitae Carloviciensi*. У тексту је истакнуто да је новог митрополита 1749. године изабрао Народно-црквени сабор – *Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Clero & Universa Populus Rascianum*.⁴⁵

У мање формалним ситуацијама могло је да се деси да државни чиновници одступе од уобичајене привилегијалне терминологије и употребе неки назив из свакодневног говора. Један од таквих примера је потврда о примљеној представи владару која је 1727. године у Сегедину дата Вићентију Јовановићу, тада арадском епископу. У тексту потврде наведено је да се примљени документ тиче Српске цркве – *Ecclesiae Rascianicae*.⁴⁶

Царска политика према Србима, заснована на Привилегијама Леополда I, која је почела да се уобичава 1690. године, завршена је потврдом Марије Терезије 1743. године. Од средине XVIII века наступа нови период у Хабзбуршкој монархији, обележен унутрашњим преображајем и реформама, које су дотакле све сегменте државне организације и живота поданика свих верских и етничких заједница. Терминологија Привилегија о Србима остала је у употреби током целог XVIII века. Примећује се, ипак, да током друге половине века у изворима хабзбуршког порекла изостаје назив српски, док се расцијански и илирски учестало користе у опису народа. До краја владавине Марије Терезије назив илирски је преовладао. Упркос тенденцији да назив илирски поприми значење општег и православног, у другој половини XVIII века много је чешће употребљаван у значењу српског.

У комуникацији са државним властима Срби су потпуно усвојили и користили терминологију Привилегија и њихових потврда. Израз *Nos Universitas Nationis Illyrico=Rascianae, Ecclesiasticis simul et Secularis Status*, односно „Ми цео народ илирско-расцијански, свештенство и световни сталеж заједно“ употребио је Народно-црквени сабор 1731. године да опише себе као јединствену српску установу у Хабзбуршкој монархији. Одлука Сабора о ангажовању агента у Бечу била је намењена државним властима, састављена на латинском

44 АСАНУК, МПА „А“, 1731/310.

45 АСАНУК, фонд Varia, документ без сигнатуре.

46 АСАНУК, МПА „А“, 1727/149.

језику уз употребу привилегијалне терминологије. У том тексту је било наведено да је Сабор изабрао агента који ће у Бечу обављати одређене послове „у име народа нашег илирско расцијанског, или српског“ – *pro parte Nationis Nostra Illyricae Rascianae, Seu Servianae*.⁴⁷

Традиционална терминологија задржана је, међутим, у комуникацији у српској заједници. Тако је у одлукама Народно-црквених сабора које су биле намењене употреби у самој заједници, она најчешће називана словеносрпским народом. Потписујући једну саборску одлуку из 1726. године, Мојсије Петровић је навео титулу смирени архиепископ и митрополит целог народа хришћанског под влашћу светлог римског цара, не помињући ни илирски ни расцијански нити народ грчког обреда.⁴⁸

У документима насталим 55 година касније, поводом сазивања Народно-црквеног сабора 1781. године, Срби користе исте изразе. Дајући упутства свом посланику Стефану Солару за шта треба да се залаже и гласа на Сабору, општина Карловци доследно користи називе *наш славено србски* и *наш србски народ*. У овлашћењу које су свом посланику на Сабору 1781. године Јовану Стајину дали *Ми голу йодѣисани Народ и всецелоје Восѣочнаѣ исѣоведанија обѣиѣсѣѣво* из Сремске жупаније, подсећа се на долазак *србскоѣ народа* из турске области у земље под влашћу Леополда I 1690. године. У већини молби и жалби пристиглих на Сабор из свих крајева Хабзбуршке монархије није било потребе да Срби за себе користе другачији израз од једноставног *народ наш*. У опису православне вере користили су 1781. године називе уобичајене у својој заједници: *Восѣочно блаѣо-чесѣѣје*, *Закон хрисѣѣијански* или једноставно *наш Закон*. Новоизабраном митрополиту Мојсију Путнику (1781–1790) посланици из Горњокарловачке епархије обратили су се као *ѣравославному архиеѣискоѣу карловачкому*.⁴⁹

Привилегијална терминологија коју је држава наметнула, а Срби прихватили у званичној комуникацији с њом, обликовала је идентитет те верске и етничке заједнице у Хабзбуршкој монархији. Називи расцијански и илирски народ, грчки обред и Источна црква грчког обреда постали су саставни део слике коју су Срби прихватили о себи и тако се представљали другима. Међутим, лични осећај припадности заједници није било потребно описивати великим речима. Изрази *народ наш*, као и *закон наш* у значењу православне вере,

47 АСАНУК, МПА „А“, 1731/316.

48 И. Точанац, Општенародни тутори, *Мешовиѣѣа ѣрађа (Miscelanea)* 28 (2007), 14–15.

49 АСАНУК, МПА „А“, 1781/532.

били су сасвим довољни Србима да дефинишу своју етничку и верску заједницу. Један једноставан опис Срба који показује суштину њиховог идентитета, онако како су га сами доживљавали, без утицаја споља, навели су посланици Пакрачке епархије на Сабору 1781. године. Речи које су писали великим словом у својој представи имале су за њих посебно значење. Молећи Сабор да од цара Јосифа II (1780–1790) затражи потврду Привилегија и да их заштити од јаких притисака којима су изложени да прихвате унију, Атанасије Теодоровић трговац из Пакраца и Михаило Милићевић из Виљева написали су:

Тако најпокорније и плачевно моли се [да се] оваквим начином Народ од Свога Закона не одводи. Волели би они главе до последње капи крви изгубити, него ли Свој Закон променити. Заклињу се они сви Богу и Царском Краљевском Величанству да за други Закон не знају, него како гласи Символ Вере: Верују у Једног Бога, у Једну Свету Саборну Апостолску Католич[анс]ку Цркву Источну, која је Мати свих Цркава, одакле почеше Апостоли проповедати Свим Језицима⁵⁰, целој Јудеји, Самарји и до последње Земље. Тако верују и верујем.⁵¹

Isidora Točanac Radović

NATIO NOSTRA ILLYRICO-RASCIANA SEU SERVIANA: THE CREATION OF A PRIVILEGED IDENTITY OF SERBS IN THE HABSBURG MONARCHY

Summary

The identity of the Serbs in the Habsburg Monarchy was influenced by the religion they professed, the language they spoke, the cultural patterns and traditions they maintained and the state in which they lived. The special edicts of Emperor Leopold I called Privileges, issued between 1690 and 1695, as well as later confirmations of these Privileges during the reigns of his successors (1706, 1713 and

50 Реч језик овде значи народ.

51 Цитирани део представке посланика Пакрачке епархије у оригиналном тексту гласи: „Тако покорнѣше и плачевно моли се начини сицевими Народ от Свога Закона не отводити. Воле бо онны главе до послѣдне капли крви погубити неже ли Свои Законъ измѣнити заклиняю ся онны сви Б[о]гу и Цесар[скому] Крале[вскому] Величеству да за други Закон не знаютъ, него како гласи Символь Вѣрїй: Вѣрують во Единого Бога, во Едину С[ве]тую Соборную Ап[о]столическую Каѳолическую Церков Восточную јаже естъ Мати всѣхъ Церквей от куду начаше Ап[о]столи проповѣдати Свими Јазицїй, всеи Јудеи, Самарїй, и до послѣднїй Земли, тако вѣрують и вѣрую.“ АСАНУК, МПА „А“, 1781/532.

1743) also had an impact. The rights and freedoms granted to Serbs as believers of the Orthodox Church by Emperor Leopold I during the 1690s determined their legal and political status in the Habsburg Monarchy. They were defined as a distinct religious and ethnic group, as the Serbian nation of the Orthodox faith. The Privileges also laid the foundation for communication between the state and the Serbian community determining the way in which the Court offices in Vienna described and defined this community, including the terms and expressions they used. In official communication with the Court, the Serbs adopted the imposed terminology, and it shaped their identity based on the Privileges. The Habsburg administration's terminology relating to Serbs established in the 17th century changed little during the 18th century. Terms such as *Natio/Gens Rasciana*, *Illyrica*, *Illyrico-Rasciana* and less frequently *Natio Serviana* were used to describe the community. For the Orthodox faith the term *Graeci ritus* (Greek rite) was used, while the Orthodox Church was referred to as *Orientalis Ecclesia Graeci ritus* (Eastern Church of the Greek rite). Within their community, the Serbs used traditional terminology.

Keywords: Serbs, Rascians, Illyrians, nation, identity, Privileges, Habsburg Monarchy, 17th century, 18th century